

Et Besøg paa Orknøerne

Geografisk Tidsskrift, Bind 27 (1924)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0027-PDF/gto_0027_68884.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=68884>

pdf genereret den : 22/5-2008

Det kongelige danske geografiske Selskab.

I det tredje Møde i Vinteren 1923—24 holdt Læge Krarup-Nielsen Foredrag, betitlet »Gennem Birma og Shanstaterne«, Lysbilleder.

I det fjerde Møde i Vinteren 1923—24 holdt Mag. scient. Lange Koch Foredrag om »Jubilæums-ekspeditionen nordom Grønland«, Lysbilleder.

Mag. Koch var Dagen før Foredraget bleven dekoreret med Fortjenstmedaillen i Guld.

Selskabet har haft den Sorg, at Medlem af Raadet, Generalkonsul C. Arntzen, den 27. Novbr. 1923 er afgaaet ved Døden.

Selskabets mangeaarige Sekretær, Professor O. Olufsen, har med Udgangen af 1923 efter eget Ønske fratraadt sin Stilling. Fra samme Tidspunkt har Generalmajor E. Castonier faaet Sæde i Bestyrelsen og overtaget Hvervet som Sekretær.

Flytning. Selskabets Sekretariat, Bibliothek m. m. vil i en nærmere Fremtid — antagelig i Marts — flytte fra Østergade 1 til nye Lokaler i Amaliegade 29 A (Dansk Dampskibsrederiforening). Nærmere Meddelelse herom vil komme.

Et Besøg paa Orknøerne.

Af

Lektor, cand. mag. Sophie Petersen.

Paa en Studierejse, som jeg foretog i Sommeren 1923 til de britiske Øer, havde jeg ogsaa Lejlighed til at aflægge et Besøg paa Orknøerne.

Denne lille Øgruppe fortjener baade paa Grund af sin smukke Natur, der i mangt og meget minder om Færøerne, og paa Grund af sine interessante Nordbominder i langt højere Grad at besøges af Skandinaver, især Danske, end det nu er Tilfældet.

Vil man besøge disse Øer, er det bedste Udgangspunkt Byen Aberdeen paa Skotlands Østkyst, hvorfra der et Par Gange om Ugen gaar en udmærket, moderne udstyret, hurtigt løbende Dampers til Kirkwall, Øernes Hovedstad; hele Sejladsen tager kun en 15—16 Timer.

En sen, lys Sommernat i Juli Maaned kom jeg om Bord paa Skibet »St. Ninian« ind til denne By, hvis Navn i den af Almuen endnu brugte Udtaleform er Kirkwa og ikke den forvanskede Skriftform: Kirkwall. Der er et udmærket Hotel i Byen og

gode Baadforbindelser til de omgivende Øer, saa det er ret let at komme rundt og se sig om.

Allerede ved Indsejlingen til Hovedstaden, der ligger paa den største af Øerne: Mainland Pomona¹⁾, og senere paa Udflugter til de andre Øer, havde jeg rig Lejlighed til at studere den Bjærgart, Øerne er opbygget af.

Der er ialt cirka 90 Øer, af hvilke dog kun 28 er beboede, alle Øerne bestaar af den røde Sandsten, som er karakteristisk for Devonperioden, den saakaldte »old red«, en rødbrun Sandsten med underordnede Konglomerat- og Kalkstenslag; dens Indhold af Gips og Saltlag tillige med dens Fossilindhold fortæller os, at den sikkert er opstaaet i Ørkener med Salt søer. Denne Sandsten findes ogsaa i den nordøstlige Del af Skotland, og oprinde-

¹⁾ »Fastlandet Pomona«, et Navn, der skyldes en Misforstaaelse og først er kommet i Brug i det 14. Aarh. Øens gamle Navn er: Hross-ey-Hesteøen.

ligt har Øerne sammen med Nordskotland dannet et stort sammenhængende Plateauland, hvoraf Havet i Tidens Løb har udskåret Øerne og udformet Kysterne.

Langs Kysterne findes en Mængde mærkeligt formede Strandpiller, Huler, Forbjærge og Pynter, der alle skylder deres Udseende til Brændingens udgravende Virksomhed i de vandrette Sandstenslag; paa mange af dem findes Fuglefjælde. Gennemgaaende er Øerne lave, den største Højde naar kun 474 m og træffes paa den sydligste af Øerne: Hoy Island. Paa denne Ø findes tillige en mærkelig Sandstenskylpe ude i Havet nær Kysten: »The old man of Hoy«, der af Bølgerne er udvasket til en menneskelignende Skikkelse (Fig. 1). Sandstenen er

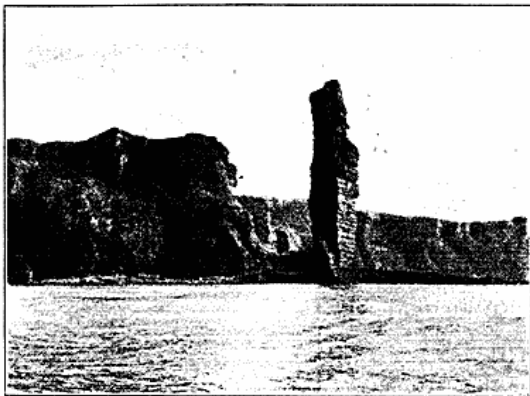

Fig. 1. »Old man of Hoy«

dækket af et Muldlag, som er opdyrket allevegne, hvor der er blot den mindste Mulighed for at kunne faa noget ud af Jorden. Store Strækninger er dog lyngklædte eller dækket af Sumpe og Tørvemoser.

Klimaet er stærkt paavirket af Golfstrømmens Nærhed og derfor meget stormfuldt, mildt og fugtigt. Det er i høj Grad gunstigt for Græsvæksten. Træer er meget sjældne, hist og her i Dalene kan træffes lidt Røn og Birk, som dog kun bliver nogle faa Meter høje. Midtvejs mellem Hovedøens to Byer: Kirkwa og Steinness findes en Plantage, den eneste paa Øerne.

Orknøernes første Beboere var Keltere (Pikter), de kristnedes i det 6. Aarhundrede af trosivrige irske Missionærer og førte en meget fredelig Tilværelse, indtil de i det 8. Aarhundrede udsattes for Nordboernes Vikingetog. Nordboernes Kolonisation er skildret i »Orkneyinga—Saga«, der begynder saaledes: »Det siges, at Orknøerne koloniseredes i

Harald Haarfagers Dage, men allerede forinden tjente de til Opholdssted for Vikinger«.

Efter at Øerne var kommet under Norge, styredes de af Jarler, om hvis Bedrifter »Orkneyinga Saga«, der gaar helt ned til 1150, fortæller os.

Sagaens Forfatter er en Islænding, som paa en meget fornøjelig Maade har forstaaet at gengive det historiske Stof og indflette Vers og Anekdoter. Med Orknøerne som Udgangspunkt udvidedes Jarledømmet til ogsaa at omfatte Shetlandsøerne og Nordskotland (Provinserne Sutherland og Caithness).

Den berømteste af de mange Jarler er vel nok Rógnvald Jarl (f. 1100, d. 1158), han synes at have været en gæv Mand, vennesæl, en dygtig Skjald og altid i godt Humør, men tillige en from Mand, han foretog saaledes i 1151 en Rejse til det hellige Land.

Orknøernes ypperlige Beliggenhed, nær Skotlands Kyst og nær Shetlandsøerne, hvorfra Sørejsen til Bergen ikke er saa lang, det flade og ret frugtbare Land, der er langt bedre paa Orknøerne end paa Shetland, maatte i Middelalderen gøre disse Øer til et Brændpunkt for Begivenhederne og et politisk Centrum i denne Del af Atlanterhavet.

Derfor har Øerne ogsaa ret betydelige Mindesmærker fra denne Tid, af hvilke det smukkeste vel nok er den store »St. Magnus Katedralen« i Kirkwa (Fig. 2). Den byggedes i Begyndelsen af

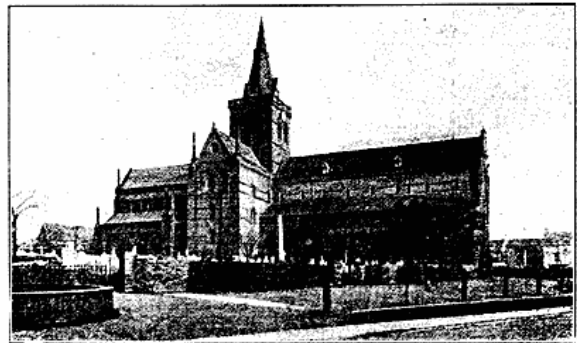

Fig. 2. St. Magnus Katedralen.

det 12. Aarhundrede af Rógnvald Jarl, men blev dog først fuldendt i 1540.

Rógnvald Jarl lod den opføre til Minde om sin Onkel, Magnus Erlendsson, som var blevet myrdet i 1115. Magnus var en god og from Mand, som efter sin Død blev Øernes Skytshelgen, og Mindet om ham lever den Dag i Dag hos den orknøske Almue.

Hans Lig førtes til Kirkwa og begravedes her, og Domkirken indviedes til hans Minde.

Kirken er bygget af rød Sandsten og er præget af forskellige Tidens Stilarter, men Hovedindtrykket er dog romansk; i mangt og meget minder den stærkt om Domkirkerne i Stavanger og Trondhjem. Dens Længde er 234 feet, Bredden 56 feet og Højden 71 feet fra Gulv til Tag, til Toppen af Spiret er der 133 feet.

I Nærheden af Katedralen ligger Ruinerne af to andre Bygninger: Jarleborgen (Fig. 3) og Bispe-

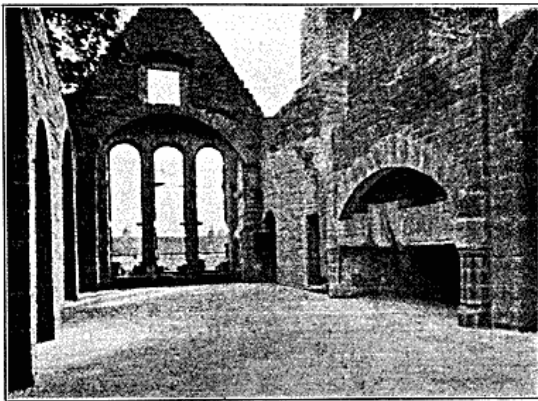

Fig. 3. Hal i Jarleborgen.

gaarden, ogsaa ret betydelige Mindesmærker, men ikke saa pragtfulde som Katedralen, der med Rette er blevet kaldt et af de mest imponerende og stortstilede Bygningsværker uden for det egentlige Nordens Grænser.«

Sammen med Norge kom Øerne ind under Danmark, og vi beholdt dem indtil Christian I i 1469 pantsatte dem til Jakob III af Skotland for Medgiften til Prinsesse Margrete af Danmark. Summen blev aldrig betalt, og Øerne kom ikke tilbage til Danmark. I Aaret 1590, da Jakob VI ægtede Prinsesse Anna af Danmark, gik Overhøjhedsretten helt tabt. Befolkningen havde i de første Aarhundreder efter disse Begivenheder ret strænge Kaar under det skotske Styre; de styrende Jarler skaltede og valtede efter eget Tykke, Bønderne berøvedes deres Odelgods, og strænge Skatter og Afgifter indførtes. Først i forrige Aarhundrede, efter at Gladstone havde nedsat en Kommission til Undersøgelse af Forholdene, blev Kaarene atter taalelige for Befolkningen.

»Orknøboen er en Smaabonde, som har en Baad, mens Shetlænderen er en Fisker, som har

en lille Jordlod«, siger en engelsk Forfatter og karakteriserer derigennem fortræffeligt Forskellen i Livsvilkaar paa de to Øgrupper. Foruden Agerbrug og Fiskeri drives der ogsaa Kvægavl og Fuglefangst. Jordfællesskab som i gamle Dage er der ikke længer Tale om, og hver Bonde har saaledes ogsaa sine egne Faareparker.

Sproget paa Øerne var oprindelig det gamle norrøne Maal, ogsaa kaldet »Danska tong«, det vil sige »dansk Tunge«, den ældgamle Fællesbenævnelser for de nordiske Landes Sprog. Efterhaanden blev dette Sprog fortrængt af Magthavernes Sprog, Lavskotsk; men først i det 17. Aarhundrede begyndte den endelige Opløsning af de norrøne Dialekter; Kirkesproget blev rigsgengelsk og det officjelle Sprog Lavskotsk. Den puritanske Gejstlighed fik ogsaa efterhaanden udryddet de gamle Ringdansen: Kvad-dansene, med den dertil hørende Digting, Kvadene. Paa Færøerne findes disse jo endnu den Dag i Dag.

Endnu i 1814, da Walter Scott berejste Øerne for at samle Stof til sin Roman »Piraten«, hørte han, at der dog endnu levede et gammelt norrønt Kvad i Folkemunde. Sprogforskeren, Dr. phil. J. Jakobsen, som adskillige Gange har berejst Øerne, har imidlertid paavist ¹⁾, at der endnu er et meget stort Procental norrøne Ord i Sproget, baade paa Shetlandsøerne (cirka 10000 Ord) og Orknøerne (lidt mindre).

For Sprogforskeren har disse Dialekter stor Betydning, dels fordi de indeholder en Del nordiske Ord, som ikke er overleveret i oldnordisk eller i nyere nordiske Sprog, selv om stammebeslægtede Ord findes; dels fordi mange norrøne Ord her findes i Betydninger, som supplerer de i oldnordisk og nyere Sprog fundne Betydninger og er ældre end disse.

I Form af Børneramser og Vuggeviser er en Del bevaret; man tillagde de norrøne Ramser en magisk Virkning, vel især fordi man ofte ikke forstod dem, og man anvendte dem derfor til at faa Barnet til at være roligt i Vuggen eller til at sove; saadanne Ramser bevarede ogsaa længe af Fiskerne paa Shetland og Orknøerne som et Tabusprog, talt ude paa Havet dels til Værn imod de frygtede Havvætter og dels til at sikre en heldig Fangst.

Selve Øgruppens Navn: Orknøerne er af fornordisk, latiniseret-keltisk Oprindelse.

¹⁾ Se J. Jakobsen: »Nordiske Minder paa Orknøerne« i Festskrift til H. F. Feilberg 1911.

Agricolas Flaade sejlede nord om Orknøerne, »derfra saa man Thule«, og Romerne kaldte Øerne »Orcades« efter det keltiske Ord »orc«, som betyder 1) Svin, 2) Hval. Maaske har Øernes afrundede Former, der kunde minde om svømmende Hvalers Rygge, været Aarsagen til dette Navn.

For at se noget til Øernes keltiske Minder foretog jeg til Fods en Ekspedition fra Kirkwa til Steinness, hvor man ser de berømte »standing stones«.

Naar man fra Kirkwa begiver sig ad Landevejen til Stromness, den anden større By paa Øerne, naar man efter en Vandring paa 10 miles til en stor Kæmpehøj, Maeshowe-Højen, som ligger paa en Mark tæt ved Vejen. (Fig. 4). Paa en nærliggende

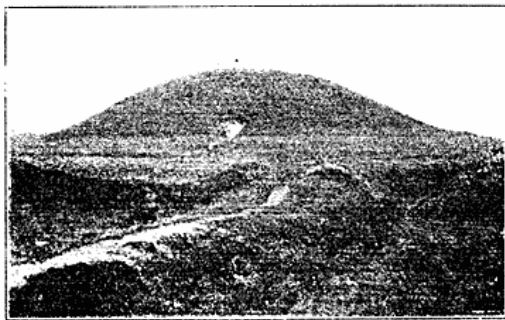

Fig. 4. Maeshowe-Højen.

Bondegaard faar man en Nøgle til Højen, og Farmeren gaar med og tænder Lys for en derinde. Det er en Gravhøj fra den keltiske Tid, bestaaende af et mægtigt Kammer med tre smaa Sidebaase, Kammerets Dimensioner er $15 \times 15 \times 15$ engelske Fod. Paa Væggene er indridset en Drage-tegning og en Mængde Runer, et Sted staar saaledes hele Runealfabetet, et andet Sted staar: »Jorsalfarere brød Højen op i den salige Jarls Levetid«. Med »den salige Jarl« menes sikkert Rógnvald Jarl. Han havde i 1152 Besøg af en Flok Venner fra Norge, som senere ledsagede ham til Jerusalem. Disse Herrens Opførsel i den Vinter, de tilbragte hos Jarlen, har efter Sagaens Beretning at dømme ikke været helt mønsterværdig, og de har altsaa ogsaa moret sig med Gravplyndring. De har imidlertid intet fundet derinde og har derfor efterladt følgende, sikkert lidt mismodige Indskrift: »Lykkelig den, som finder den store Rigdom«, sansynligvis har der været andre Røvere i Højen før dem! Iøvrigt minder deres Runekradserier stærkt om, hvad man kan finde paa Mure og Plankeværker i Nutiden. Der

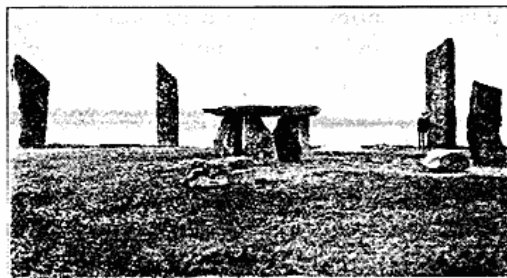

Fig. 5. Ring of Steinness.

staar f. Eks. »Ingeborg, den smukke Enke«, »Ingerd er den fagreste blandt Kvinder«. »Den Mand, som skar disse Runer, er den bedste dertil vest paa i Oceanet«.

Fra Maeshowe Højen fortsatte jeg til Fods Vest paa til de store keltiske Stensætninger, som ligger en Fjerdingvej fra Højen, nær Bredden af Loch Steinness. Søen bestaar af to Afdelinger, der adskilles ved en Tange, hvorfra en Dæmning fører over til den modsatte Bred.

Man passerer først en enkelt fritstaaende Sten: »The Barnhouse stone«, naar derefter »Ring of Steinness«, der har en Diameter paa 100 feet og synes at have bestaaet af 12 Sten, hvoraf endnu to staar paa deres oprindelige Plads nær Hovedlandevejen; de er 15 og 18 feet høje. Kredsen har været omgivet af en Grav, og i Midten har staaet en »Cromlech«, d. v. s. en Overligger hvilende paa Toppen af to lodret staaende Sten. (Fig. 5). Lidt længere fremme kommer atter en meget stor Sten: »The watch stone«, (Fig. 6), og derefter naar man paa den anden Side af Søen til den største Stensætning, den saakaldte »Ring of Brogar«, (Fig. 7); den bestaar af mindre Sten, men har en Diameter paa 366 feet; den er omgivet af en meget dyb Grav, og der har oprindeligt været 60 Sten i Kredsen;

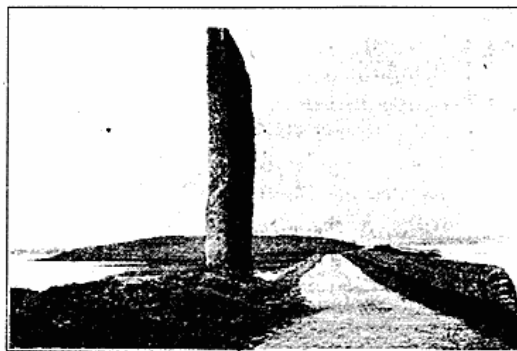

Fig. 6. »The watch stone«.

Fig. 7. Standing stones of Steinness: »Ring of Brogar«.

Gennemsnitshøjden af Stenene, som alle er af »old red«, er 8—10 feet. Hvorledes man med Datidens tekniske Hjælpemidler har faaet disse Sten rejste, er en Gaade.

Lignende Stensætninger træffes som bekendt i Bretagne og i Sydengland: »Stonehenge«, nær Salisbury.

Paa Orknøerne kaldte man i gamle Dage den største af de to Stensætninger: »Soltemplet« og den mindste »Maanetemplet«, og den Formodning er ogsaa blevet fremsat, at »The standing stones« har været Led i et ældgammelt Soldyrkelsessystem, og at Maeshowe-Højen har været et Tempel i Tilnytning til denne Dyrkelse.

Den følgende Dag foretog jeg med en Rutedamper, som gaar til de nordligste Øer, en udmærket Ekskursion, først til Øen Sanday, en flad, sandet Ø, med mange fremspringende Pynter og Revler og derfor meget vanskelig at besejle, og dernæst til Stronsay, hvor Damperen laa i mange Timer ved Kajen i den lille By Whitehall.

Fra den nordligste Ø er der kun et Par Timers Sejlads til den lille ensomme Klippeø »Fair Isle«, der er saa godt kendt af alle Grønlandsfarere, som det første eller sidste Glimt, man ser af Europa paa en Rejse henholdsvis fra eller til Grønland. Øen ligger midtvejs mellem Orkn- og Shetlandsøerne og bestaar ligesom de førstnævnte af »old red« Sandsten.

Den er særlig berømt for sine fine Høsekræmmervarer, der er prydede med smukke, indvævede Mønstre i mange Farver; efter Sigende har Beboerne lært denne Kunst af nogle spanske Søfolk fra et af »den uovervindelige Armada«s Skibe, som strandede her i 1588.

Jeg havde rigelig Tid paa Stronsay til at gaa i Land og begive mig paa Expedition for at finde en af de »saakaldte« »Danish burghs«, som imidlertid

intet har med os danske at gøre. Det er høje, meget solidt byggede Forsvarstaarne, bestaaende af to tykke Mure, der omgiver en Gaardsplads, mellem Murene har Beboelsen været, og Borgen maa praktisk talt have været uindtagelig; alle disse »Broch's«, som de kaldes af de Indfødte, stammer fra den keltiske Tid.

Det lykkedes mig at se en saadan »Broch« ude ved »Burgh head« paa Stronsay og senere paa en af de sydligste af Orknøerne.

Paa Tilbagevejen fra den første »Broch« traf jeg en Bondemand, som gik og arbejdede paa sin Mark, jeg kom i Snak med ham, og da han hørte, at jeg var dansk, blev han saa begejstret, at han inviterede mig med hjem og beværtede mig med alt, hvad Huset formaaede, og skyndsomt fortalte Naboen, at han havde faaet en dansk Gæst.

Thi Nordboerne er ikke glemte paa Øerne. Gang paa Gang sagde Folk til mig, naar de hørte, at jeg var fra Danmark: »Vore Forfædre var ogsaa Danske«, »Vi er jo egentlige ogsaa Danske«, »Vi føler os langt mere knyttede til Skandinavien end til Skotland«, »Vi har intet Slægtskab med Skotterne, vi er Nordboer«. Blandt de Unge har mange optaget Studiet af oldnordisk og dansk Sprog udelukkende af Interesse for Øernes nordiske Minder, og Kaptajnen paa den Damper, hvormed jeg besejlede de nordlige Øer, var Medlem af Bestyrelsen for »Kirkwa's arkæologiske Selskab« og særdeles velbevandret i Nordens middelalderlige Historie. Kortsagt: Bevidstheden om Stammeslægtsskabet med de nordiske Folk er meget levende paa Orknøerne, langt stærkere og mere levende, end man her i Norden i Almindelighed aner.

Den næste Dag sejlede jeg over Scapa flow, hvor Dele af den sænkede tyske Flaade endnu rager op over Vandspejlet og videre over Pentland Firth tilbage til Skotland. Havde Tiden tilladt det, var jeg gerne blevet noget længere paa disse Øer, der har saa meget af Interesse at byde en Nordbo, og hvis Befolkning i høj Grad fortjener, at vi her fra Norden gør noget mere for at lære dem at kende¹⁾. Den, der tilbringer lidt af sin Sommerferie paa disse fjærne Øer, kommer ikke til at fortryde det, her er nok at se og lære for hvem, der interesserer sig for Geografi og Historie og gerne vil lære sine Stammefrænders Udvikling at kende.

¹⁾ En udmærket Turistfører har man i Daniel Bruuns ypperlige »Turistruer paa Færøerne«, der ogsaa omhandler de skotske Øgrupper.